

*Р.С.Чекетаева*¹, М.Ш.Тарлаубай², Ж.А.Калимолдина³*

- ¹*С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің сениор-лекторы, тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақстан, Өскемен қаласы. E-mail: roza.cheketaeva@mail.ru*
- ²*С.Аманжолов атындағы ШҚУ-нің «Алтайтану» ғылыми зерттеу орталығының директоры, PhD, Қазақстан, Өскемен қаласы. E-mail: shurshitbai_maira@mail.ru*
- ³*С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің сениор-лекторы, тарих магистрі, Қазақстан, Өскемен қаласы. E-mail: zkalimoldina@bk.ru*

ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА НЕГІЗДЕЛГЕН БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада оқыту процесінде оқушылардың тарих пәнінен білім, білік, дағдыларын қалыптастыру мен құндылықтар жайлы зерделенді. ХХІ ғасырдың кең ауқымды дағдылары мен тарихи ойлау дағдылары, тарихи концептілер және тарихи оқиға мен тұлғалар тағылымы арқылы тарих пәнін оқыту маңыздылығы қарастырылған. Бүгінгі мектепте өскелең ұрпақ тәрбиесіне тірек болатын, адами қадір-қасиеттерді нығайту үшін ұлттық мүддені нығайтатын, ар-ұжданы таза, салауатты өмір салтын ұстана-тын, заманның талабына сай келетін түйінді құзыреттерді қалыптастыру маңызды. «Ұлттық мүдде, ар-ұят, талап құндылықтары арқылы тәрбие жұмысын ұйымдастыру қажет» - деп мемлекетіміздің Біртұтас тәрбие бағдарламасында көрсетілген.

Құндылықтарды дарытуда тарихи тұлғалардың еңбектерінің орны ерекше. ХХ ғасырда әл-Фараби мен Абай мұрасын зерттеу, ең алдымен, марксистік парадигма мен әдістеме аясында жүргізілді. Олардың туындылары ХХІ ғасырда да заманауи әрі өзекті болып қала беретініні бәрімізге мәлім. Мақалада Фараби мен Абайдай қос алыпты бірлікте зерттеу мәселесі қарастырылған. Олардың ілімдеріндегі тарихи үндесім зерделеніп, еңбектеріндегі сабақтастыққа баға берілді. Ұлттық идея тұрғысынан шығармаларының құндылықтары, Әл-Фараби мен Абай өсиеттері бүгінгі күнмен байланыстырыла талданды.

Кілт сөздер: білім алушы, тарихи сана, құндылық, дағды, тарихи концепті, талап, тәрбие.

*Р.С. Чекетаева*¹, М.Ш. Тарлаубай², Ж.А. Калимолдина³*

¹*Сениор-лектор Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова, кандидат исторических наук, Казахстан, г. Усть-Каменогорск.*

E-mail: roza.cheketaeva@mail.ru

²*Директор научно-исследовательского центра «Алтайтану» ВКУ имени С. Аманжолова, PhD, Казахстан, Усть-Каменогорск.*

E-mail: shurshitbai_maira@mail.ru

³*Сенор-лектор Восточно-Казахстанского университета имени С.Аманжолова, магистр истории Казахстан, г. Усть-Каменогорск. E-mail: zkalimoldina@bk.ru*

ПРЕПОДАВАНИЕ ИСТОРИИ, ОСНОВАННОЕ НА ЦЕННОСТИ ПРОБЛЕМА ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается формирование у учащихся знаний, умений и ценностей по истории в процессе преподавания. Рассматривается важность преподавания предмета истории через широкий спектр умений и навыков исторического мышления ХХІ века, исторических концепций и уроков исторических событий и личностей. В современной школе важно формировать ключевые компетенции, которые станут основой воспитания подрастающего поколения, укреплять национальные интересы, человеческое достоинство, здоровый образ жизни, чистой совести, соответствовать требованиям времени. «Необходимо организовать воспитательную работу через ценности национальных интересов, совести, требовательности» - об этом говорится в Единой образовательной

программе нашего государства.

Произведения исторических личностей играют особую роль в передаче ценностей. В XX веке изучение наследия Аль-Фараби и Абая осуществлялось преимущественно в рамках марксистской парадигмы и методологии. Все мы знаем, что их труды остаются современными и актуальными даже в XXI веке. Статья посвящена изучению двух гигантов - Фараби и Абая в единстве. Была изучена историческая гармония их учений и дана оценка преемственности их трудов. С точки зрения национальной идеи, ценности их произведений, заповеди аль-Фараби и Абая были проанализированы в свете сегодняшнего дня.

Ключевые слова: обучающийся, историческое сознание, ценности, навыки, историческая концепция, стремление, воспитание.

*R.S. Cheketaeva*¹, M.Sh.Tarlaubay², Zh.A.Kalimoldina³*

*¹Senior lekturer of Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Candidate of Historical Sciences
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan. E-mail: roza.cheketaeva@mail.ru*

*²Director of the research center "Altaitanu" Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, PhD
Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk.*

E-mail: shurshitbai_maira@mail.ru

*³Senior Lecturer of Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Master of History
Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk. E-mail: zkalimoldina@bk.ru*

VALUE-BASED HISTORY TEACHING THE PROBLEM OF EDUCATION

Abstract

This article discusses the formation of students' knowledge, skills and values in history in the process of teaching. The importance of teaching the subject of history through a wide range of skills and historical thinking skills of the XXI century, historical concepts and lessons of historical events and personalities are considered. In today's school, it is important to form key competencies that will be the basis for the upbringing of the younger generation, strengthen national interests to strengthen human dignity, lead a healthy lifestyle with a clear conscience, meet the requirements of the times. «It is necessary to organize educational work through the values of national interests, conscience, requirements» -this is stated in the Unified educational program of our state.

The works of historical figures play a special role in the transfer of values. In the twentieth century, the study of the heritage of Al-Farabi and Abai was carried out primarily within the framework of the Marxist paradigm and methodology. We all know that their works remain modern and relevant even in the XXI century. The article deals with the study of the two giants Farabi and Abaydai in unity. The historical harmony of their teachings was studied and the continuity of their works was assessed. From the point of view of the National idea, the values of his works, the commandments of Al-Farabi and Abai were analyzed in connection with the present day.

Keywords: student, historical consciousness, values, skills, historical concept, aspiration, education.

Кіріспе.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2024 жылы өткен Ұлттық құрылтайда «Болашаққа сенім-мен қадам басу үшін тәл тарихымыздың ауқымы кең екенін толық сезініп, мәдени мұрамызды сақтап, оны дәріптеуіміз қажет» [1] екеніне тоқталды. Бұл айтылғандарың барлығы отбасы мен білім беру мекемелерінің табалдырығында қалыптасып, жүзеге асады. Жастарда тарихи сананы қалыптастыру үшін тек сабақ беру жеткіліксіз, оның түрлі шешімі мен тиімді жолдары бар, бастысы оқыту мен тәрбиелеу. Қай ғасырда болмасын оқу мен тәрбие ісі әрқашан ең өзекті мәселелердің қатарында қала береді. Оқу мен тәрбие оқушылардың білім мен білікті, шығармашылық пен эмоциялық тәрбиені игеруді көздейтін біртұтас үдеріс болып табылады. XXI ғасырда бұл екеуі әлеуметтік прогрестің берік іргетасын қалай-тындығын әлемдік өркениет тәжірибесі толық дәлелдеп отыр.

Өзектілігі. Білім мен тәрбиенің қайнар көзі мектепте қалыптасады, оны жүзеге асырушының бірі мұғалім, олардың міндеті - жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексында Қазақстанның оқу-тәрбие жүйесі бойынша дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуына мүмкіндік жасау, зияткер ұлтты қалыптастыру.

Материалдар және Методология.

Материалдар. Ғылыми зерттеу мақаласын жазуға Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың елге арнаған бағдарламалары, «Біртұтас тәрбие бағдарламасы», «Мектеп басшысының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарына арналған нұсқаулық» жинағы пайдаланылды Сондай-ақ, тақырыпқа байланысты

шетелдік және отандық ғылыми зерттеу еңбектеріне талдау жасау іске асырылып, оларға сілтемелер жасалынды. Осы бағыттағы құжаттар жинақтары мен деректер жинақталып, ғылыми мақаланы дайындауға пайдаланылды.

Методология.

Ең маңызды мәселе-зерттеу тақырыбының объектісі ретінде қабылданған «Тарих пәнін оқытуда құндылықтарға негізделген білім беру мәселесі» ретінде қарастыру және зерттеу. Тарих ғылымының теория-әдіснамасына сәйкес құндылықтарды зерттеудің өз орны бар. Тарихи зерттеулердегі маңызды мәселелердің бірі тарихты принципті және жүйелік тұрғыдан зерттеу болды [1].

Бүгінгі мектепте өскелең ұрпақ тәрбиесіне тірек болатын, адами қадір-қасиеттерді нығайту үшін ұлттық мүддені нығайтатын, ар-ұжданы таза, салауатты өмір салтын ұстанатын, заманның талабына сай келетін түйінді құзыреттерді қалыптастыру маңызды. ҚР Оқу-ағарту министрлігі бекіткен Біртұтас тәрбие бағдарламасында «Ұлттық мүдде, ар-ұят, талап құндылықтары арқылы тәрбие жұмысын ұйымдастыру қажет» [2] - деп көрсетілген.

Бақылау және талқылау.

XXI ғасыр технологиялардың қарқынды дамыған заманы. Еліміз басқа елдерден оза дамуы үшін технологияларды қарқынды дамытуға үлес қосып, инновацияларға ашық болуымыз қажет. Сол себепті жас ұрпақ бойында заманауи дағдыларды қалыптастыру маңызды. Ұлттық мүдде мен ар-ұят және талап құндылығы еліміздің азаматтарының бойында табандылық, мәдениеттілік, үнемшілдік, таза ой, адал ниет пен ерік-жігерге тұғыр болады. Талап құндылығы оқушы мен студентті білім алуға, ғылымда жаңалық ашуға жаны құштар болуға, күнделікті салауатты өмір салтын ұстануға, уақыт пен қаржысын тиімді ұстап, жоспарлауға баулиды. Демек, талап құндылығы қазіргі BANI әлемге қажетті түйінді құзіреттілік-терді қалыптастырумен сабақтасады [3].

XXI ғасыр дағдыларын дамыту жас ұрпақтың өз дамуында жоғары өнегелі мәдениетаралық өзара түсіністікпен үздіксіз білім алу, дүниетанымы мен құндылықтары, ұстанымдарының қалыптасу нәтижесінде жеке көшбасшылық және жауапкершілігі өзгерістерге бейімделген тұлға қалыптасады; оқушылар-дың креативтілікті және стандартты емес шешімдерді іздеуді креативті тұрғыда қолдануға бағытталған қызықты жобаларды жасауға мүмкіндік береді.

Оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудағы негізгі басымдықтар – білім алушылардың әл-ауқатын қамтамасыз ету, баланың жеке басына құрмет пен сенім, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету. Бүгінде IT мен биотехнология саласындағы революция адамзатты өзгертіп жатыр. Әлем-дегі жетекші мектептер балалардың креативтік потенциалын дамытумен айналысады, цифрлық техно-логиялар мен нақты ғылымдарды оқытады. «Бәріміз Қазақстанды гүлденген, дамыған елге айналдыруға ұмтыламыз. Бұған жетудің кілті – сапалы және қолжетімді, қазіргі заманғы білім мен тәрбие» деп Президентіміз Қ.Тоқаев айтып өткендей, тарих пәні мұғалім ретінде ғылыми-техникалық прогрестің соңғы жаңалықтарымен танысып отырғанмен сол өзгерісті өз пәнімізге кіріктіруде білім алушылардың тарихи ойлау дағдыларын дамыту қажет. Дегенмен қазіргі XXI ғасырдың оқушыларын, сонау XX ғасырдағы оқушылармен салыстыра қарағанда олардың көзқарастарында, мінез-құлықтарында, таным-дық және кең ауқымды дағдыларында ерекшеліктер жетерлік. Жастардың зияткерлік даму деңгейімен қатар жеке тұлғаның жалпы рухани дамуы бар.

XX ғасырдың 90 жылдары АҚШ ғалымы Нейл Хоув және Уильям Штраус ұрпақтар теориясын жасаған. Ғалымдардың теориясы бойынша әр 15-25 жыл сайын құндылықтар жүйесі мен мінез-құлықтары ұқсамайтын ұрпақтардың өсіп-жетілетінін айтқан [4]. Бұл теорияның бізге берері де бар, оқушылар мен мұғалімдер арасындағы жас айырмашылығына байланысты түсініспеушіліктің себептерін анықтап, сол арқылы дұрыс қарым-қатынас жасау тәсілдерін айқындауға көмектеседі. 2010 жылдан бері қарай дүние есігін ашқан бұл балалар Альфа ұрпақтар. Бұл білім алушылар толықтай цифрлық кеңістікте туған. Оларды отбасында, мектепте құндылықтар арқылы тәрбиелеу бүгінгі күннің басым мәселелері. «Олар болашақты жасаушылар, адамзаттың құтқарушысы, ұлы ақыл-ойдың иесі, зерттеушілер» қазіргі заман-ның балаларын осылай сипаттайды. Осы тарихи уақытта ұрпақ ауысты, бұл уақыт альфа ұрпақ балалары-ның ғаламдық цифрлануына ықпал еткен iPad пен Instagram-ның пайда болған уақыты. Педагогтердің, ата-аналардың міндеттері олардың бойында рухани-адамгершілік қасиеттер мен құндылықтарды дұрыс қалыптастыру.

Уикипедия ашық энциклопедия аудармасының анықтамасы бойынша «Құндылық - белгілі бір заттың маңыздылығы, керектігі, пайдалылығы және қымбаттығы. Оқушылардың, жастардың бойында қалыптас-тыратын «рухани құндылықтар адамзат үшін маңызды болып табылатын, адамның моральдық, дін, адамгершілік және эткалық сенімдерінің жиынтығы» [5]. Осы құндылықтарды дарыту жанұяда басталып, білім беру ордаларында оқушы мен студент бойында күнделікті дарытылып отыру керек. Абай атамыз айтқандай «талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым» адамның бес асыл

қасиеттер біртұтас тәрбие бағдар-ламасында да негізделген. Себебі, республика деңгейіндегі зерттеулер көрсетіп отырғандай оқушылардың 40,3% кітап оқымайды, 72,2% уақытын әлеуметтік желілерде өткізеді [2, 8 б.]. Мемлекет тарапынан арнайы бағдарламаға енгізілген талап құндылығы тарих пәндерін оқытуда білім алушылардың сын тұрғысынан және креативті ойлауларын, жаңа мәліметті білуге құштарлықтарын, тарихи ойлау дағды-ларын ілгерілетуге бағытталады. Дегенмен әр пәннің өзінің қалыптастыратын пәндік дағдыларымен қатар ХХІ ғасырдың кең ауқымыды дағдылар мен тілдік дағдылар қоғамдық-гуманитарлық пәндерді оқытуда маңызды рөл атқарады.

«Оқушылардың ХХІ ғасырдың басында дүниежүзі халықтарының басым бөлігі оқи, санай және жаза алады, дегенмен бұл дағдылар қазіргі жаһандану заманында жеткіліксіз. Қазақстанның білім беру жүйесінің өзінде «4К» (қарым-қатынас, шығармашылық, сыни ойлау және топтық жұмыс), «6К» деп аталатын сауаттылықтың жаңа тізімі танымал бола бастады.

Тони Вагнер өзінің «Табысқа жетелейтін дағдылар» деген кітабында адамға ХХІ ғасырда табысқа жету үшін қажетті дағдыларды көрсеткен: сын тұрғысынан ойлау және проблемаларды шеше алу қабілеті, бейімделе алу қабілеті, бастамашылық және ептілік дағдылары, тиімді ауызша және жазбаша қарым-қатынас жасау дағдылары, ақпаратты тауып, оны өңдей алу қабілеті, әуесқойлық және қиял [6].

Инновациялық және оқу дағдылары күн сайын өзгеріп жатқан әлемде ХХІ ғасырда білім мен тәрбие алып, өмір сүріп, еңбек етуге және еліне қызмет етуге дайын оқушы мен студенттен осыған дайын емес білім алушыдан ажыратуға көмектесетін дағды ретінде мойындалып отыр. «Бірақ ол нәтижелі іске асуда ма?» деген сұрақтың жауабын білім беру саласындағы зерттеу нәтижелерінен байқауымызға болады. Сондықтанда болар білім алушыларды әлеуметтенуге және дербестеуге бағыттау, болашақ кәсіби қызметі саласын жауапты таңдауына дайындау мұғалімдерге көбірек жүктелген. Ол үшін тарих сабағында оқушыларды функционалдық сауаттылық ұлттық бірыңғай тестілеу кезінде контекст бойынша берілетін сұрақтарда білім алушылар тек өздерінің теориялық білімдеріне ғана емес, мәтінмен жұмыста оқу сауаттылығы арқылы дұрыс жауаптарды анықтай алады. Сабақта тек әдіс-тәсілдер, тапсырмаларға ғана назар аудармай қоғамдық-гуманитарлық пәндерді оқытуда оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың тиімді жолдары ретінде – пәндік дағдылармен жұмыста маңызды. Тарих пәнінің концептуал-дық оқыту – пәндік ұғым, тарих пәнінен оқушылардың білім мен дағдысын қолдана білуге үйрету. Дәстүрлі білім беруде тарих пәніндегі сауаттылық – хронологияны, терминологияны білу, оқу, жазу, карталармен жұмыс жасау, тарихи оқиғаларды баяндау, тарихи құжаттарды талдай білу ғана емес сауат-тылыққа қарағанда, механикалық есте сақтауға бағытталған деп айтуға болады.

Жаңа білім беру парадигмасында тарихи санаға, дағдыларға, құндылықтарға назар аударылады. Тарихи сана – тарихты білу, тарихи тәжірибені және одан туындайтын сабақтарды түсіну, әлеуметтік болжамдау (бүгінгі күннің мәнін, өткеннің инварианттығын және болашақтың баламалығын түсінуге сүйене отырып), өз қызметі үшін жауапкершілікті сезіну [7]. Яғни, білім алушының өзінің өмір сүретін уақытын түсінуі, сол уақытты тарихи ағынның бір бөлігі ретінде байқай алуы.

Өткен тарихи оқиғаларды алдыңғы және сол уақытта, сонымен қатар кейінгі оқиғалармен байланыс-тыра алу, талдау, жинақтау, бағалау қабілеттерін білдіреді. Мұндай қабілетке ие бола отырып, оқушы өткенге қатысты білім мен түсінікке негізделген өз ұстанымын дамыта алады. Мысалы, биыл қазақ даласында Жошы ұлысының негізі қаланғанына 800 жыл болды. Оқушылар қазақ елі Ұлы даладағы көшпенділер өркениетінің тікелей мұрагері екенің түсінулері қажет. Ол үшін тарих сабақтарында оқу мақсатына байланысты уақыт пен кеңістікте бағдарлану дағдысы мен өзгеріс пен сабақтастық тарихи концептілермен жұмыс жасалады. Жалпы білім мазмұның жаңарту бағдарламасында тарихи деректердің интерпретациясы, уақыт пен кеңістікке бағдарлану, тарихи анализ және түсіндіру базалық тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру үшін тарихи концептілер ұсынылған [8]. Тарихи концептілер негізінде тарихи сана мен тарихи ойлауды дамыту барысында білім алушыларда сыни тұрғыдан ойлаулары, ақпаратты талдап, шешім қабылдауға, өз пікірлерін дамытуға көмектеседі. Балалар мен жастарға отбасында берілген құндылықтар мен дағдалар жеткіліксіз. Осы концептілер мен құндылықтар арқылы өмірге дайындық жа-салады, білім алушылар мектепте, ТЖКББ, ЖОО өз құқықтары мен міндеттерін білуге, ересек өмірде кез-десетін түрлі ситуациялық жағдаяттарды шешуге, мәдени және әлеуметтік ортада жұмыс істеуге дайын-дайды. Тарих сабағында білім алушылардың функционалдық сауаттылықтарын арттыру арқылы олардың бойында азаматтық жауапкершіліктерін де қалыптастырамыз, оны қалыптаттыратын тұлға – мұғалім.

А.Байтұрсынов «Білім - біліктілікке жеткізер баспалдақ, ал біліктілік - сол білімді іске асыра білу дағдысы» деп баға бере кеткен. Педагогикалық шеберлікке жеткен мұғалімі дегеніміз - технологиялық, педагогикалық және пәндік білім саласы арасындағы өзара байланысты іске асыруға қабілетті тұлға. Міне, бүгінгі қоғамның және қазіргі заман мектебінің сұранысындағы заманауи педагог моделі осындай

сұранысқа жауап беруі керек. ХХІ ғасыр дағдылары бар сауатты ұлтты тек шынайы ұстаздар ғана қалыптастырады. Шетелдік ғалым George Land зерттеулерінде келтірілген фактілер бойынша балалар 3-5 жаста 98%, тура сол балалар 7-12 жаста 70%, университетте 2% ғана шығармашыл ойланды екен. Мұғалім мәртебелі мамандық болғандықтан еліміздің педагог бакалаврлар мен магистрлерді Ұлттық университеттерде тек іштей оқу формасымен бюджеттік негізде ғана оқыту керек деген пікірді ұстанамыз. Мұғалімдік қызметте зергерлік сияқты өнердің бір түрі. Шебер зергер эксклюзивті бұйым жасайды. Педагогикалық шеберліктің шынына шыққан мұғалім Абай айтқандай тәрбие мен оқытудың нәтижесінде құндылықтарды бойына сіңірген «Толық тұлға» қалыптастырады.

Сонымен қатар мұғалім құзырлы оқытуды жете бағалай алуы керек. К.Құдайбергенова «құзырлық» ұғымына «...жан-жақты хабардар, білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады» [9] деген түсініктеме береді. Құзырлы педагог оқушылардың, студенттердің оқуын ынталандырудағы модернизацияланған стиль ретінде тарих пәнін оқытуда саралау мен бағалау, белсенді оқуды дұрыс түйістіре қолдануды таңдадық. Оқушылардың ойлау және шығармашылық қабілеті ғана емес, оларда адамгершілік қасиеттермен қатар құндылықтарда дамиды. Өздеріне деген сенімділігі және ішкі уәждері жоғарылайды. Мысал ретінде, оқытудың 4 «С» аспектісіне сүйене отырып, бірнеше тәсілдерді айта кетейік. Проблемалық оқыту барысында «SWOT талдау», «FILA», «РАФТ», «Триада» кестелерін т.б. қолдануға болады. Бұл тәсілдің тиімділігі мұғалімнің сөйлеуін азайтып, керісінше білім алушылардың бір-бірімен талқылау, бағалау дағдысын шебер қалыптастырды екен. Одан басқа тарих пәнінен жаңартылған оқу бағдарламасында оқушылардың бойында қалыптастыру керек келесі құндылықтар дамиды: қарым-қатынас жасау қабілеті, сыныптастарының, құрбыларының көзқарастарына құрметпен қарау, сыныптастарына қамқорлық көрсету.

Жастардың бойына құндылықтарды дарытуда ұстаздың тек пәндік теориялық білімі жеткіліксіз. Еліміздің білім алушыларының бойына құндылықтарды сіңіруде әл-Фараби мен Абай ілімдерінің негізін алсақ, жұмысымыз мәнді болмақ. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» [10] мақаласында Абайдың «Толық адам» тұжырымдамасын қайта зерделеу қажеттігін баса айтты. Бұл жерде Фарабидің адамның кемелдену тұжырымдамасымен байланыстырған дұрыс. Фараби адам гармониясының негізгі мәні - оның көпжақты тұтастығы, мәдениет гармониясының тұтастығы екендігін көрсеткен. «Адамның басқаларға қайырымдылық жасауы бұл - бірінші кемелденуі» - деген. Ол осындай әрекет жасамай тұрып рақымды бола алмайды, өйткені кемелдену оның алған қасиеті салдарынан әрекет көрсетуінде емес, әрекетті орындауында [11]. Адамгершіліктің тепе теңдігі, қоғамдық өмірдегі үйлесімнің сақталуына тоқталған, Әл-Фараби адамның ашқарақтығы нағыз ғылымның жауы екендігін жақсы түсінді. Ол ғылымның игілікті мақсаты табиғаттың тамаша жомарт, әрі даналық құпиясын тану деп білді. Оның ойынша ғылым ақиқатына тек қана ұяты таза, ақ пейіл адам ғана жетеді деп ойлады. Тек осындай адам ғана шығармашылық ләззатын тауып, бақытқа жетпек деді.

Әл-Фарабидің көзқарасы бойынша «адам өзінің жетілу жолында адамдықтың баспалдығынан» өтеді деген. Оның үш жолын көрсетті: біріншісі потенциалды ақыл-ой, екіншісі игерілген ақыл-ой, үшінші күшті ақыл-ой. Сонымен қатар әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатында «Қайрат. Ақыл. Жүрек» секілді ұғымдарға түсінік берген. «Жүрек – басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұлда басты мүше, бірақ оның үстемдігі бірінші емес» [12], - дейді. Әл-Фараби жүрекке шешуші мән берген, оның идеялары Абайдың 17-ші қара сөзінде жалғасын тапқан сияқты. Абайдың «Толық адам» ілімінің негізі түркі әлемінің дүниетанымында жатыр. Абай «Қайрат. Ақыл. Жүрек» үшеуінің айтыс-тартысына шешім айтуды ғылымға жүгіндіреді. Ғылым «Үшеуің басынды қос, бәрін жүрекке билет... Үшеуің ала болсаң, мен жүректі жақтадым» [13], - депті. Сондықтанда мұғалім сабақ бергенде жүрегімен оқушыға пәннің ішкі мазмұнын оқушы жүрегіне, санасына жеткізе алуы керек.

Абай адамның кемелденуінің ішкі және сыртқы себептерін көрсеткен. Туған беттегі қасиеті баланың анасының құрсағында жатқандағы жағдайы және оның ата-тегіне байланысты дейді. Ал туғаннан кейінгі келешек өмірі оны қоршаған ортасы, алған білімі адамның дамуына әсер ететін сыртқы себептер деген екен. Ал жетілудің ішкі себебі - жүректің әсері деген. Абай айтқандай туғаннан кейінгі өміріне қоршаған орта әсері бар, педагогикалық шеберлік орталығының ұсынған соңғы зерттеулері бойынша білім алушының оқуының алға ілгерілеуі әсіресе 65 % мұғалім сапасына тікелей байланысты екені дәлелденген.

Фараби «Адамның қайырымдылық жасауы бұл - бірінші кемелденуі» деп, кемелденудің өзінің кезеңдерін көрсеткен. Абайда оның ойын жалғастырғандай «Толық адам» болып бірден қалыптаспайтынына назар аударған. Абайтанушы зерттеушілер оның мұрасын жүйелей келе адамның жетілу жолын үш сатыға бөлген. Жетілмеген төменгісі Абай «жарым адам» десе, материалдық жетілуді «адам» деп, ал ең жоғарғы рухани жетілу «Толық адам» деп атап, олардың өзін түрлі деңгейге бөлген [14]. Абайдың «Толық

адам» тұжырымдамасы сол кездегі саяси көзқарастары оянып келе жатқан қазақ қоғамына да, қазіргі ХХІ ғасырда да өзекті мәселе болады. Оның толық адам туралы ойын «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінен басталады. «Адам болам десеніз» жалғасын тауып, «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде күрделене түскен.

«Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек», – дейді данышпан Абай. Осы үш қасиет «толық адам» бойында болуы шарт. Онсыз ұрпақты биікке самғату, білімді, білікті, қайырымды етіп тәрбиелеу біржақты болып шығады. Қисық, қыңыр бала да тәрбиенің жетемсіздігінен. Қайрат әркімде-ақ бар. Бірақ ол бүлдіруге ме, әлде жасампаздыққа қызмет етуге бағытталған ба? Мәселе сонда. Абай ыстық қайрат, яғни, адамға жақсылық әкелетін қайратты таңдап, қалап отыр. Ақыл да әркімде-ақ бар. Оның да қолданысы әр түрлі. Абай соның нұрлысын, адамның өзіне немесе ұрпаққа, шәкіртке, төңірегіндегілерге күн сәулесіндей шапағат шашатынын, тәлім-тәрбие беретінін, даналыққа толы ақылды қалаған. Жүрек те әр түрлі болады. Халық жек көрген адамын тасжүрек, сужүрек, жүрегі мүйіз боп кеткен қатыгез, қанішер, мейірімсіз деп сөгеді. Ал адамға нұрлы болашақ сиялатын, келешегіне дұрыс жол нұсқайтын, ғибратты ақыл-кеңес беретін, жастардың бойына адамгершілік, имандылық дәнін себетін, рухты көтеріп, мерейді тасытатын жүректі жылы, мейірбан жүректі, деп есептейді. Бұл құндылықтар тек отбасында ғана емес, сабақта да қалыптасады. Тарихи оқиғаның себебі мен салдарын, маңыздылығын талдай отырып жасөспірімдер тарихтан сабақ алады. Одан басқа жұптық, топтық жұмыс-тар барысында оқушылар бір-біріне қолдау көрсетіп, жылы жүрек қалыптасады. Нәтижесінде нұрлы ақылмен сыныптасының түсінбеген жерін түсінуге көмектесе отырып, оның танымдық дағдыларына да ықпал жасайды.

«Қазақстан тарихы» пәні бойынша оқу бағдарламасында қолданылатын құндылықтарға бағытталған ұстаным қазақстандық патриотизмді, толеранттылықты, өз елінің өткен тарихына, ата-бабалар мәдениеті мен әдет-ғұрыптарына құрмет көрсетуді жүзеге асырудың мүмкіндіктерін көздейді. Өртүрлі тарихи кезеңдегі өз елінің тарихын зерделеу арқылы оқушылар тарихи үдерістің біртұтастығы мен сабақтас-тығын, сондай-ақ Қазақстанның тарихы дүниежүзі тарихының бір бөлшегі екенін ұғынады. Оқушылар тарихи даму үдерісіндегі Қазақстан халқы адамзаттың прогресіне өзіндік бірегей әрі ауқымды үлес қосқандығын түсінеді [8, 17 б.].

Қорытынды.

Қорытындылай келе оқушы мен білім алушының бойына рухани-адамгершілік даму, тәрбие мен әлеуметтенудің негізгі мазмұны, әлеуметтік-тарихи, мәдени және отбасылық дәстүрлерінде сақталған, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан және мемлекеттің табысты дамуын қамтамасыз ететін негізгі ұлттық құндылықтарды дарытуда ХХІ ғасырдың кең ауқымды дағдылары мен тарихи ойлау дағдылары, тарихи концептілер және тарихи оқиға мен тұлғалар тағылымы арқылы тарих пәнін оқыту маңызды. негізінде жүзеге асырылады. Нәтижесінде әділетті Қазақстан идеясымен үндескен Ұлттық Құрылтайдың үшінші отырысында Президент ұсынған «Адал азамат» қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев Қ.К. Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс. – 15 наурыз. – 2024. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-ultryk-kuryltaydyn-ushinshi-otyrysyn-otkizdi-152631>
2. Біртұтас тәрбие бағдарламасы. –Астана, 2023. – 51 б.
3. Мектеп басшысының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарына арналған нұсқаулық. –Астана: НЗМ «ДББҰ» Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015.
4. Попов Н.П. Российские и американские поколения XX века: откуда пришли миллениалы? // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2018. -№4. С. 309-323. <https://doi.org/10.14515/monitoring>
5. Ғабитов Т.Х. Құқық философиясы. – Алматы: Нұрпресс, 2010. – 228 б.
6. Tony Wagner. Creating Innovators: The Making of Young People Who Will Change the World. <http://creatinginnovators.com/chapter04Tag35>
7. Қазақстан тарихы пәнін оқытуға арналған әдістемелік нұсқаулық / [құраст. А. К. Бегалиева]. - Алматы: Қазақ университеті, 2017. - 218 б.
8. Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде «Қазақстан тарихы» және «Құқық негіздері» пәндері бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы негізінде әзірленген мұғалімге арналған нұсқаулық. - Астана: Педагогикалық шеберлік орталығы. - 2016. – 118 б.

9. К.Құдайбергенова. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерийі // «Білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. Алматы, 2008. 30-32-бб.

10. Тоқаев Қ-Ж. Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан. – 09 қаңтар. -2020. <https://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakistan-atty-makalasy>

11. Ақжан әл-Машани. Әл-Фараби және бүгінгі ғылым. –Алматы: Алатау баспасы, 2007. – 224 б.

12. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. Алматы: «Ғылым», 1975. – 419 б.

13. Абай. Қара сөздері. – Алматы: Өнер, 2006. – 124 б.

14. Болатбекқызы А. Абай шығармаларындағы «Толық адам» мәселесі / Айгерім Болатбекқызы. — Текст : непосредственный, электронный // Молодой ученый. - 2015. - № 8.1 (88.1). -С. 53-55. <https://moluch.ru/archive/88/17589/>

References:

1. Tokaev K.K. Adal adam – Adal enbek – Adal tabys. – 15 Nauryz. – 2024. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-ulttyk-kuryltaydyn-ushinshi-otyrysyn-otkizdi-152631>

2. Birtutas tarbieh bagdarlamasy. –Astana, 2023. – 51 b.

3. Mektep bashysyn tarbieh isi zhonindegі orynbasaryna арналған нускаулық. –Astana: NZM "DBBU" Pedagogicalyк sheberlik ortalыgy, 2015.

4. Popov N.P. Russian and American generations of the twentieth century: where did millennials come from? // Monitoring public opinion: economic and social changes. - 2018. -No. 4. pp. 309-323. <https://doi.org/10.14515/monitoring>

5. Gabitov T.H. Kukyк philosophiyasy. – Almaty: Nurpress, 2010. – 228 b.

6. Tony Wagner. Creating Innovators: The Making of Young People Who Will Change the World. <https://creatinginnovators.com/chapter04Tag35>

7. Kazakhstan tarikhы panin okytuga арналған адистемелік нускаулық / [kurast. A. K. Begalіeva]. - Almaty: Kazakh University, 2017. - 218 b.

8. Kazakhstan Republicasynda orta bilim mazmunin zhanartu shenberinde "Kazakhstan tarikhы" zhane "Kukyк negizderi" panderi boyynsha teacher kadrlardyn biliktіlіgin arttyr kursyn bilim beru bagdarlamasy negizinde azirlengen mugalimge арналған нускаулық. - Astana: Pedagogicalyк sheberlik ortalыgy. - 2016. – 118 b.

9. K.Kudaibergenova. Kyzыrlylyk – tulga damuyn sapalyk criteria // "Bilim sapasyn bagalaudyn maseleri: adisnamalyk negizi zhane praktikalыk natizhesi" attа halykaralyk gylым-praktikalыk conference materials. Almaty, 2008. 30-32-bb.

10. Tokaev K-Zh. Abai zhane XXI gasyrdagi Kazakhstan. – 09 January. -2020. <https://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakistan-atty-makalasy>

11. Akzhan al-Mashani. Al-Farabi zhane buhingi gylым. –Almaty: Alatau baspasy, 2007. – 224 b.

12. Al-Farabi. Aleumettik-etikalыk tractattar. Almaty: "Gylым", 1975. – 419 b.

13. Abai. Kara sozderi. – Almaty: Oner, 2006. – 124 b.

14. Bolatbekkyzy A. Abai shygarmalaryndagi "Tolyk adam" mselesi / Aigerim Bolatbekkyzy. — Text : direct, electronic // Young scientist. - 2015. - № 8.1 (88.1). - Pp. 53-55. <https://moluch.ru/archive/88/17589/>